

<https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-41-06>

УДК 94(477)"1930":726-044.963]:070(045)

В. Г. ГРІНЧЕНКО, канд. істор. наук, доцент,

доцент кафедри історії України та всесвітньої історії

e-mail: grvi63@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2852-3650>

Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25000, Україна

РУЙНАЦІЯ МИХАЙЛІВСЬКОГО ЗОЛОТОВЕРХОГО МОНАСТИРЯ У ВИСВІТЛЕННІ ДЕЯКИХ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Мета дослідження. Розглянути і проаналізувати різнопланові матеріали, про зруйнування радянською владою унікального архітектурного комплексу Києва – Михайлівського Золотоверхого монастиря, які були опубліковані на сторінках деяких українських періодичних видань, що виходили в радянській Україні та за її межами у міжвоєнний період – переважно у 1930-х рр.

Методологія дослідження. Застосовано принципи історизму та об'єктивності. Використано описовий, порівняльно-історичний, історико-критичний методи.

Наукова новизна. Матеріали, представлені у даній публікації, можуть слугувати певним доповненням до висвітлення державної антирелігійної політики в радянській Україні, в тій її частині, яка стосувалася закриття та руйнування культових споруд, зокрема, визначних історико-мистецьких пам'яток світового значення.

Висновки. Знесення Михайлівського Золотоверхого монастиря стало для свідомої української спільноти одним з найбільш резонансних актів вандалізму більшовицької влади. Таке ставлення можна побачити в тогочасній україномовній газетній періодиці на етнічних землях у складі Польщі, зокрема у львівських газетах. На противагу їхній виразно проукраїнській позиції, в періодиці УСРР проглядалася угодовська позиція, руйнація Михайлівського монастиря була позбавлена негативного контексту. Відповідні публікації в дусі більшовицьких настанов фактично пропагували нівелювання цінностей національних архітектурних традицій та значимості пам'яток сакральної архітектури.

Ключові слова: *руйнація, Михайлівський Золотоверхий монастир, українська періодика, міжвоєнний період, 1930-ті роки.*

Як цитувати: Грінченко В. Г. Руйнація Михайлівського Золотоверхого монастиря у висвітленні деяких українських періодичних видань міжвоєнного періоду. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* 2025. Вип. 41. С.65-75. <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-41-06>

In cites: Grinchenko V. H. (2025). The Destruction of the St. Michael's Golden-Domed Monastery as Covered by Some Ukrainian Periodicals of the Interwar Period. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»*, Issue 41, (65-75), <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-41-06>. (in Ukrainian)

В добу радянського тоталітаризму церква як один із базових духовно-культурних інститутів українського суспільства зазнала нещадних руйнувань. Як зазначають сучасні дослідники, воєнничий державний атеїзм виступав однією із базових засад політики більшовицької правлячої партії, одним із «фронтів» насадження марксистської ідеології та викорінення духовної національної традиції [12, с. 91–92].

©В. Г. Грінченко, 2025

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Така масштабна руйнація серед іншого суттєво заторкнула церковний мистецько-культурний сегмент. Храми масово закривали, переобладнували під світські громадські будівлі для різних установ, часто використовували в якості споруд суто утилітарного призначення, або й взагалі цілковито зносили, якщо вбачали в цьому якусь доцільність. Останнє стало особливо примітним у 1930-х роках, коли після прийняття рішення про перенесення із Харкова до Києва столиці УСРР відбулося нищення цілого ряду київських церков. Деякі з них були визнаними пам'ятками української культури та мистецькими шедеврами світового значення. Для свідомої української спільноти одним з найбільш резонансних актів вандалізму більшовицької влади стало знесення у Києві Михайлівського Золотоверхого собору.

Висвітлення різних аспектів, що стосуються руйнації цього храму та загалом Михайлівського монастиря, вже знайшли своє відображення в досить численних публікаціях. Зокрема, можна відзначити деякі праці, видані в останні десятиліття – науково-популярне видання М. Дегтярьова та А. Реутова [5], монографії Ю. Коренюка [13], С. Кота [18], статті Г. Івакіна і Л. Федорової [9], Ю. Коренюка [14; 15], С. Кота і Ю. Коренюка [19; 20], Ю. Коренюка і І. Шалінського [16], О. Костючка [17], В. Купченко і Г. Волкотруб [21] та ін.

Характер і обсяг існуючих досліджень залишають певні можливості для продовження розгляду окремих аспектів цієї тематики. Зокрема, ми звернули увагу на різнопланові публікації, пов'язані з руйнацією Михайлівського Золотоверхого монастиря, надруковані на сторінках деяких українських періодичних видань, що виходили в радянській Україні та за її межами у міжвоєнний період, переважно у 1930-х роках. Вважаємо, що цей погляд на зазначену проблему ще потребує більш детального висвітлення.

Після утвердження в радянській Україні більшовицької влади та початку кампанії ліквідації релігійних організацій незабаром закрили і Михайлівський Золотоверхий монастир. В самому Михайлівському соборі ще кілька років дозволяли богослужіння, а остаточно закрили його 1 лютого 1930 р. [13, с. 20]. В південній частині монастиря знаходилися корпуси колишніх монастирських готелів, що були передані під студентські гуртожитки. Станом на 1930 рік тут існував «цілий студентський городок, де знаходять собі притулок тисячі студентів радянських вищих шкіл», а колишня Трапезна Михайлівського монастиря використовувалася як «студентська їдальня для студентів київських вищих шкіл» [див. 11, с. 372–374].

Відразу після закриття Михайлівського собору його також планували перебудувати під студентський гуртожиток, але Київська крайова інспектура охорони пам'яток культури та природи спільно з Всеукраїнською Академією наук змогли його уберегти. Михайлівський Золотоверхий монастир планували передати до заповідника «Київський Акрополь», який мав об'єднати давні будівлі Верхнього Києва, проте це не було реалізовано, бо у більшовицької влади стосовно цієї території були свої міркування [13, с. 20, 22].

Як зазначається у сучасних дослідженнях, в умовах більшовицьких суспільних трансформацій 1920–1930-х рр. та впровадження нових цінностей культові споруди залишалися нагадуванням про минуле, ставали своєрідними символами минулого, дратівливого для радянської влади [12, с. 98–99]. Зокрема, ілюстрований журнал «Глобус», що виходив у Києві як додаток до газети «Пролетарська правда», у 1929 р. надрукував допис про проведений у Києві великодній «протирелігійний, антипопівський карнавал». В ньому взяли участь «десятки тисяч пролетарів, молодь», які «бодьорими піснями, юнацьким запалом і безтурботними веселощами штурмували одвічного темного ворога». Головні дійства карнавалу відбувалися поблизу відомих храмів, що в тексті названі як «відомі форпости вікової темряви – Софія, Михайлівський собор, Десятинна церква та Андрія Первозванного» [8].

Принагідно зазначимо, що в 1926 р. у цьому ж самому журналі була опублікована стаття професора Миколи Макаренка (пізніше репресованого) «Красоти Київ». В ній, зокрема, зазначалося, що виключно привабливим є у Києві старе місто. Зараз, як і в минулі часи, «це – осередок міста, а саме територія Михайлівського монастиря, Софійський Собор, Андрієвська церква, пам'ятник Хмельницькому і інші монументальні будівлі, як древніших

часів так і пізніших, доби великокнязівської і доби козаччини – це першорядні, всесвітнього значіння пам'ятники» [22, с. 268–269]. Автор статті наголошував, що вони цікаві не лише старовиною. Краса їхніх форм чарує та викликає особливі емоції. Цитуємо: «Форми Михайлівського монастиря як і Софії – форми «візантійські» набули в козацькі часи обробки стилю бароко. З'явилися так характерні хвилясті покрівлі, пишні обробки дверей, вікон. Широко й вільно розкинулась соковита орнаментика. Вона відповідала широті й розмахові життя людности того часу» [22, с. 269]. В цьому плані звертаємо увагу на думку сучасних дослідників, які відзначають, що храми у Києві були зруйновані ще й тому, що являли собою неперевершені шедеври української національної архітектури (зокрема мазепинського бароко). І тут йдеться не стільки про факти боротьби проти релігії, скільки про бажання радянської партократії знищити українську національну самобутність [21, с. 196].

Ухвалене в січні 1934 р. рішення більшовицького керівництва перенести столицю радянської України з Харкова до Києва стало фатальним для цілого ряду пам'яток історії та культури міста Києва. Досить значною проблемою була відсутність будівель, придатних для розміщення урядових і партійних установ, і з'явилася ідея зосередити їх в одному місці – на урядовому майдані. Серед кількох підготовлених проєктів за основу будівництва центральних установ столиці політбюро ЦК КП(б)У обрало район Софійського майдану і Михайлівського монастиря. 27 березня 1934 р. члени політбюро постановили знести Михайлівський монастир [17, с. 104–105]. Упродовж 1935–1937 рр. Михайлівський Золотоверхий собор був знесений разом майже з усіма історичними будівлями Михайлівського монастиря, а також з розташованою на сусідньому пагорбі Васиївською (Трисвятительською) церквою [14, с. 43].

В радянській періодиці міжвоєнного періоду є різні публікації, де в тій чи іншій формі виправдовується доцільність цього рішення. Наприклад, вже згаданий журнал «Глобус» в одному із своїх номерів за 1934 рік вмістив оповідання Якова Качури «Нащадок шпигуна». Воно починається із згадки про постанову XII з'їзду КП(б)У про перенесення столиці УСРР до Києва та цитування одного із тодішніх керівників ДПУ Балицького: «Зацілілі рештки націоналістичної контрреволюції спробують перешикуватися, підуть в глибоке підпілля, глибше законспіруються і звідтіль намагатимуться провадити свою каїнову роботу, намагатимуться шкодити нашому соціалістичному будівництву» [10, с. 16]. Герой цього оповідання «науковий співробітник поважного закладу» Іван Богун представлений як класовий ворог, що наляканий словами Балицького та обдумує нову тактику своєї прихованої підривної діяльності. Серед іншого автор показує читачам в негативному контексті його жаль за «старим прекрасним Києвом», який «більшовицька рука укріє пилом свого будівництва». Герой твору досить болісно реагує на почуту ним розмову гурту молоді про столичний Київ, про необхідність «поширити, впорядити» площу Героїв Перекопу (тоді назва Софійської площі – *Авт.*), «показати з площі панораму – вигляд на Дніпро», а для цього нехай Михайлівський собор «поступиться» [10, с. 20].

«Літературна газета» (орган правління Спілки радянських письменників України) 12 липня 1934 р. вмістила статтю «Київ столичний». Її автор пише про «перші обриси грандіозних планів киевського будівництва». Цитуємо: «... досить глянути на проєкт реконструкції і оформлення колишнього «Киевського Кремля» потім Софійського майдану, а тепер майдану Героїв Перекопу, щоб перейнятися захопленням. Уявіть собі, що стоїте ви на цьому майдані десь біля сьогоденного пам'ятника Хмельницькому і дивитесь в бік Михайлівського монастиря. ... А на місці мурів, бань і брам Михайлівського монастиря, замикаючи майдан і разом з тим відкриваючи очам безмежний дніпровий і задніпровий простір, стоїть елегантна ротонда». Автор описує колонаду цієї ротонди, як «струни гігантської арфи», по боках якої стоять «монолітні величезні споруди – ЦК і Раднарком», що немовби підтримують її й «міцно злитовані з нею в єдиний гармонійний комплекс» [2].

Цей текстовий фрагмент ілюструє відмічену дослідниками тенденцію тогочасної радянської дійсності – перенесення ідеї сакрального зі споруд церковних, культових на світські. Зокрема, якщо раніше за просторовими і ціннісно-смысловими характеристиками храм сприймався одним із головних центрів життєустрою, то тепер це – будинок, палац

культури і т. п. [12, с. 99]. Руйнація храмів як архітектурних споруд, що мали історичну, культурну цінність, супроводжувалася зміною світоглядних орієнтирів, трансформацією духовного світу українства. Фактично пропагувалося нівелювання цінностей національних архітектурних традицій та значимості сакральної архітектури.

24 лютого 1935 р. в «Літературній газеті» у статті «Найближчі завдання архітектури» серед іншого йшлося про «національну форму в архітектурі». Процитуємо характерний фрагмент: «Націоналістичні прояви в архітектурній ділянці України позначилися окремими проектами та будовами, де під машкарою «національної форми» протаскували стиль так зв. українського чи київського барокко. Таке «барочне розв'язання» в архітектурі настанови про культуру національну формою та соціалістичну змістом є явно ворожим перекручуванням лєнінської національної політики» [3].

У червні 1935 р. також у цій газеті письменник Сава Голованівський у своєму дописі відзначав, що в усіх дореволюційних енциклопедіях довідка про Київ починається з того, що це знамените місто горде шестидесятит'ятьма церквами, сьома монастирями і чотирма синагогами. Але в енциклопедіях майбутнього, на його переконання, Київ вже значитиметься як «фортеця української більшовицької культури, місто вищих учбових закладів та початкових шкіл, які насаджували знання в мільйонах пролетарів, що розбили окупи шестидесятит'яти церков, семи монастирів та чотирьох синагог» [4].

В одній з публікацій «Літературної газети» за 31 грудня 1935 р. читаємо: «Будівництво у нас розвивається бурхливими темпами, не маючи жодних перепон. ... Сьогодні ми уже починаємо не впізнавати вчорашнього Києва. ... Цими днями ухвалено проект урядового центру столиці червоної України, а незабаром те місце, де сьогодні бовваніє будова «присутственных мест», стане порожнім; зітреться з лиця землі Михайлівський монастир; зникнуть більші й менші будинки, що випадають з стилю майбутнього центру; на урядовому майдані виростуть стрункі гармонійні споруди, а до самісінького Дніпра, чаруючи зір, простеляться прекрасні тераси» [26].

Але ряд перепон завадили реалізації цього проекту. Величезні фінансові витрати на спорудження комплексу, який не вважали одним із стратегічних об'єктів СРСР, поява генерального плану реконструкції Москви, геологічні особливості місця для урядового майдану у Києві ускладнювали і затримували розгортання будівельних робіт [17, с. 108]. Будівництво урядового центру після усіх турів проектного конкурсу розпочалося лише навесні 1936 р., і не на території Михайлівського монастиря, а поруч, на місці знесеної у 1935 р. Василівської церкви [13, с. 26]. Першу і єдину його споруду було зведено в 1936–1937 рр. У новобудові на той час розмістився ЦК КП(б)У, нині там знаходиться Міністерство закордонних справ України [14, с. 44]. Від початку будівництва першої споруди урядового центру Михайлівський Золотоверхий собор зі знятими верхами стояв ще півтора року, до 14 серпня 1937 р., коли його було висаджено в повітря [16, с. 144]. Підготовка вибуху була описана київською газетою «Більшовик», яка 19 серпня 1937 р. присвятила цій події спеціальний допис «Знос Михайлівського монастиря» [13, с. 26; 14, с. 56].

У сучасних публікаціях відзначається, що у 1937–1938 роках на місці Михайлівського Золотоверхого монастиря не планували нічого будувати, і є всі підстави вважати, що руйнування Михайлівського Золотоверхого собору в серпні 1937 р. стало результатом цілеспрямованої політики радянської влади, що передбачала нищення пам'яток сакральної архітектури [17, с. 108].

Але навіть більшовицька влада визнавала історичне значення залишків художнього ансамблю Михайлівського Золотоверхого собору – його мозаїк і фресок, і тому завчасно дозволила зняти ці пам'ятки зі стін храму та зберегти як музейні експонати. Зокрема, в «Літературній газеті» від 5 травня 1937 р. в статті «Державний український музей» йшлося про відкриття 29 квітня у Києві цього музею (нині Національний художній музей України), «в якому зібрано ряд найцінніших пам'яток мистецтва, починаючи від зародків його і кінчаючи мистецтвом наших днів». Серед іншого зазначалося наступне: «Експонатами унікального характеру виключної цінності показано мистецтво Київської Русі (X–XIII ст.). Тут – металеві

вироби тих часів, саркофаг київської Десятинної церкви; фрески, мозаїки і шиферні барельєфи Михайлівського монастиря, копії з мозаїк Києво-Софійського та Чернігівського соборів та ін.» [6].

Михайлівську колекцію в експозиції цього музею планували розширити, зокрема, побудувавши спеціальний зал, щоб перенести туди михайлівську мозаїчну композицію «Євхаристія», яку в 1935–1936 рр. було змонтовано на тимчасовій дерев'яній стіні в одній з галерей Софійського собору, що на той час уже функціонував як музей. Проте цей проєкт так і не реалізували, бо у тому ж 1937 р. директора музею П. Рудякова було звинувачено в буржуазному націоналізмі та репресовано, а тогочасну експозицію музею розформовано [14, с. 45–46]. У 1938 р. до Софійського собору із фондів уже закритого на той час Державного українського музею було передано ті михайлівські мозаїки та фрески, які перебували в його фондах. Однак, зробили це не в повному обсязі, бо деякі з них разом із одним шиферним рельєфом перед цим відправили до Москви на тимчасову виставку, організовану Третьяковською галереєю, а от назад до Києва їх уже не повернули [14, с. 46].

У серпні 1940 р. «Літературна газета» вмістила статтю «Пам'ятники старовини», присвячену київському Софійському собору як культурному історичному заповіднику. В ній, зокрема, читаємо: «В Софійський заповідник перенесено також цінні мозаїчні зображення із зруйнованого Михайлівського монастиря. Сотні екскурсантів щодня оглядають ці надзвичайно цікаві експонати давнини» [30]. Особисто нам кидається в очі формулювання щодо «зруйнованого» монастиря, яке сприймається в негативному контексті, хоча напевно воно було вжито тут просто як синонім до «знесеного».

По той бік Збруча, на етнічних українських землях у складі Другої Речі Посполитої, зокрема в україномовній газетній періодиці Львова, бачимо протилежне ставлення до руйнації Михайлівського Золотоверхого монастиря.

Львівська газета «Діло» 1 травня 1935 р. вмістила статтю архітектора і мистецтвознавця Володимира Січинського «Руйнують Київ!» (з підзаголовком «З приводу руйнування Михайлівського собору»). Автор пристрасно коментує інформацію з газети «Вечерняя Москва» за 26 березня 1935 р. про «бурное строительство новой сталиці України Києва». Відзначає, що у Києві на «новій» площі планують побудувати державні установи, і вона буде створена через сполучення двох існуючих київських площ – Михайлівської і Софійської. Михайлівський собор, який, на думку більшовиків, не являє собою історичної вартості, вже зноситься, а Софійський собор буде збережений [27, с. 1].

Далі процитуємо деякі фрагменти з цієї статті: «Страшна, неімовірна звістка, якій просто не хочеться вірити! ... Для чого треба нищити цінну пам'ятку архітектури початку XII століття? Для того, щоби «створити» площу «по велічине десятой в міре» – як це з захопленням реферує московська газета. «Десята у світі площа! Чи це не достойний образ «величавого будівництва»! Хто перешкоджає побудувати на великих просторах СРСР місто, чи інший колхоз, де би площа розмірами була першою на земній кулі?» [27, с. 1].

В. Січинський ставить риторичне запитання: «Яку вартість представляє собою Михайлівський монастир у Києві?» і дає на нього досить ґрунтовну відповідь. Зокрема, зазначає, що найціннішою спорудою цього монастиря є «Золотоверха» церква побудована у 1108–1113 рр. за князя Святополка-Михайла, пізніше сплюндрована татарами в 1482 р. (за намовою московського князя Івана III) і відбудована впродовж XVI століття. З описів мандрівників видно, що наприкінці XVI ст. церква перебувала в доброму стані, як це, наприклад, пише Еріх Лясота, що бачив церкву в 1594 р. з великою золоченою банею (звідки й назва «Золотоверха»). Подальша розбудова цієї церкви здійснювалася в 1620 р. за митрополита Йова Борецького, в 1655 р. коштом гетьмана Богдана Хмельницького, у 80-х рр. XVII ст. коштом генерального судді Мелетія Вуяховича, наприкінці XVII ст. коштом гетьмана Івана Мазепи і нарешті в 1715–1717 рр. Ця остання розбудова була найбільшою. Тоді суттєво змінився зовнішній вигляд храму, коли він замість візантійського стилю з деякими місцевими особливостями, набув типових форм українського бароко. Але всередині храму старі частини XII ст. збереглися дуже добре, а саме – всі стінки, пілони (стовпи), апсиди (склепіння) і

головна баня, а перекриття бічних нефів і нартексу (притвору) – походять вже з новіших часів [27, с. 1–2].

Автор відзначає: «Цінність будови як історичної пам'ятки українського і світового мистецтва цілком виїмкова (виняткова – *Авт.*). Можна з певністю твердити, що після Софійської катедри і головної церкви Києво-Печерської Лаври (1073 р.) Михайлівська Золотоверха церква є третьою з черги найціннішою і найбільшою пам'яткою княжої доби міста Києва» [27, с. 2].

Щоб ясніше окреслити значення цієї пам'ятки візантійської культури на українському ґрунті, мистецтвознавець наголошує, що «в розумінні технічних досягнень подібних будов не було в той час в цілій середній Європі, зокрема в Польщі і Чехії, не кажучи вже про Московщину». В цій останній збереглися пам'ятки не старші XV ст., а в Чехії і Польщі у XI–XII ст. будували невеличкі округлі храми (ротонди) або ж споруди базилікального типу, де ще не вміли робити склепіння над нефами, лише виконували перекриття звичайної дерев'яної конструкції. І в ті ж самі століття у Києві Софійський собор та Михайлівську церкву перекривали склепіннями і банями складної конструкції над цілою будовою [27, с. 2].

Прибудова Золотоверхого храму початку XVIII ст., – продовжує автор статті, – також являє собою «величезну цінність, як один з найкращих зразків українського барока, що має стільки своєрідних та оригінальних рис місцевої, української творчості». А всередині церкви надзвичайне значення мають також мозаїки XII ст., причому для української культури вони можливо навіть більш цінні, ніж славнозвісні мозаїки Софії Київської. Останні виконувалися, ймовірно, грецькими майстрами, а Михайлівські – місцевими українцями, як це стверджують ряд дослідників [27, с. 2].

В. Січинський також зауважує, що великий провідник по Києву, який був виданий у 1930 р., присвячує Михайлівському монастиреві аж 14 сторінок, і про Михайлівські мозаїки там сказано, що вони мають цілком виняткове світове історичне й мистецьке значення. Відзначає й те, що в Михайлівській церкві є два цінні барельєфи «Святих їздців» XII ст. (вмуровані на південному фасаді церкви), іконостас роботи чернігівського майстра Григорія Петрова 1718 р. та ін. [27, с. 2].

В забудовах Михайлівського монастиря автор статті ще називає такі цінні пам'ятки архітектури, як дзвіниця 1716–1720 рр. – найстаріша в Києві мурована дзвіниця, що зберегла первісний вигляд; так звана «Трапезна» – теж барокова будова 1713 р.; мурована огорожа монастиря 1746–1758 рр. з гарною «Економічною брамою» 1766 р. Все це «настільки цінні пам'ятки мистецтва, що в кожній іншій державі не тільки Заходу, але й Близького і Дальшого Сходу стали би предметом найбільшої опіки уряду, наукових інституцій, міста і цілого громадянства без різниці політичних, соціальних і всяких інших переконань, без різниці системи правління». В цьому контексті він наводить приклад, що тогочасний турецький уряд, з його «протирелігійною політикою», заклав «Софійську катедру в Царгороді» як мечеть для релігійних відправ, але, розуміючи вагу пам'ятки, проводить реставрацію візантійських мозаїк, що збереглися під тинком і новішими ісламськими зображеннями [27, с. 2].

В. Січинський стверджує, що про Михайлівську церкву в Києві, на жаль, поки немає «наукової, історично-мистецької студії», а є лише «чисто історичні праці» Н. Сементковського, П. Лебединцева (1885) та ще два інші видання монастиря 1889 р. і 1899 р., які вже давно застаріли. Немає також «обмірів будови» окрім схематичного плану, опублікованого К. Широцьким [27, с. 2].

Мистецтвознавець наголошує, що руйнація Михайлівського монастиря, який має тепер поступитися місцем «десятій по розмірах площі у світі», є лише одним із характерних проявів московського хворобливого психозу «розширювання», «розбудовування», «реставрації» міст, доріг і площ в Україні, що розпочався ще у XIX ст. Він перераховує ряд визначних пам'яток (переважно культові споруди) та відзначає, що всі ці «поширювання» й «розбудовування» здійснювалися російською адміністрацією, виходячи з «вищих» релігійних і державних (загальноросійських) інтересів.

Автор статті робить висновок, що останнє «розширення» Софійської і Михайлівської площ у Києві має свою давню традицію і тяглість. Акцентує, що імена тих, які нищать нині дорогоцінну пам'ятку XII ст. стануть на вічні часи і в «почесному» місці поруч з Андрієм Боголюбським, Менглі-Гіреєм, російськими губернаторами й іншими блюстителами «бурнаво-строїтельства». Але остання руйнація, на його думку, «перевищує всі попередні» [27, с. 2].

Деяким доповненням до статті В. Січинського стала публікація в газеті «Діло» 4 травня 1935 р. «Ще про Михайлівський Собор у Києві». Зокрема, там згадано, що «варварському і вандальському твердженню» московських архітекторів, що Михайлівський собор «не представляє собою історичної вартости...», автор тієї статті протиставив ґрунтовний опис історичної й мистецької цінності цієї пам'ятки у провіднику по Києву. Для ще більшої аргументації значимості цієї визначної пам'ятки тепер тут згадується ще один «Провідник» – «Führer durch die Sowjetunion» («Провідник по Радянському Союзу»), виданий в 1929 р. у Берліні Товариством культурних зв'язків СРСР з закордоном (вийшов також англійською і французькою мовами). Відповідний фрагмент був процитований газетою «Діло» у перекладі: «... На північно-східнім кінці площі, багато украшений квітниками, знаходиться Михайлівський Монастир із собором, який вибудовано в візантійському стилі за часів князя Святополка в 1108 р.; дві побічні нави з бароковими штукатурками і філярами побудовані в 18 ст. зреформували цілковито колишній вигляд церкви. Бані виложені гарними українськими кафлями різних красок і малюнків. У середині, на східній стороні, останки мозаїки з 12 століття» [31].

Наголошувалося, що ці відомості «подає офіційний провідник по Сов. Союзі». Та для «товаришів» академіків і професорів архітектури Штейнбергів, Чепунінів і Веснінів Михайлівський собор «не представляє собою історичної вартости». Газетою робився висновок, що мабуть вони б інакше про нього говорили, коли б він не був такий дорогий усім українцям [31].

25 вересня 1935 р. газета «Діло» друкує коротку замітку «Большевики руйнують Михайлівський собор». Цитуємо її повністю: «На основі рішення уряду СРСР у Києві зруйнують Михайлівський монастир, велику мистецьку пам'ятку з XII в. Як причину руйнування монастиря большевики подають, що монастир є перешкодою у модернізації вуличного руху Києва» [1]. 21 жовтня 1936 р. ця газета пише: «У зв'язку з постановленим збуренням св. Михайлівського монастиря в Києві перенесено до музею в соборі св. Софії цінні мозаїки XII століття, що знаходилися в цьому монастирі» [24].

19 жовтня 1937 р., вже після остаточного знесення Михайлівського монастиря газета «Діло» вмістила досить велику статтю «Доля київських церков». Серед іншого тут було зазначено, що Софійського собору не нищать, а навпаки, ремонтують, реставрують. Офіційно оголосили київську Софію заповідником і навіть «збільшили її старовинні скарби», бо долучили до них різну «дорогоцінну старовину» із зруйнованого Михайлівського монастиря. Далі процитуємо: «Зруйнований Михайлівський монастир. Зрівняні з землею його білі мури зі старовинною брамою Константина Острожського, мури, які пам'ятали і хижого Батия, і орди Менглі Гірея, мури, з яких вийшов і митрополит київський Йов Борецький і стільки київських владик. На місці тієї вісімсотлітньої української святині здвигнено палату окупантської влади» [8, с. 1].

Львівська газета «Правда» 24 жовтня 1937 р. надрукувала статтю «Руйнують Київ гірше Татар». В ній зазначалося, що нещодавно російські емігранти видали за кордоном книжку «про загибель великих скарбів нашої культури під большевиками в Києві й загалом на Великій Україні». Написав її П. Савицький (один з ідеологів євразійства – *Авт.*), котрий, як було сказано, «не є за державною самостійністю України», та все ж таки вважає, що «треба зберегти від заглади (знищення – *Авт.*) культурну спадщину нашого народу» [25]. В публікації було наголошено, що большевики руйнують найславніші наші історичні пам'ятники у Києві. В 1936 р. вони зруйнували Михайлівський монастир і Трьохсвятительську церкву. Ці цінні пам'ятники староукраїнського церковного будівництва «треба було большевикам знищити,

щоби вибудувати одну кам'яницю, немовби вже в Києві не було їм де будуватися». Також у статті згадано, що в книзі П. Савицького є друга частина, в якій автор подає способи відбудови зруйнованих пам'яток, але їх «можна буде перевести в життя щойно після упадку большевицької влади на Україні» [25].

12 серпня 1938 р. в рубриці «Хроніка СРСР України» газета «Діло» вмістила невеликий допис під назвою «Не тільки руйнують, але і грабують». Повідомлялося, що незабаром у Москві в місцевому літературному музеї мають відкрити виставку, присвячену «Слову о полку Ігоревім». Там має бути розділ на тему «"Слово" в старому і новому мистецтві». Серед експонатів цього відділу будуть «ценнейшие» фрески і мозаїки XI–XII ст.: мозаїка із зображенням Дмитра Солунського, фреска із зображенням пророка Самуїла, а також плоскорізьба, що зображає «конних русских витязей». Далі в дописі вказано, що кияни можуть нагадати собі, що ця фреска і мозаїка справді унікальні. Вони знаходились у Михайлівському монастирі, а плоскорізьба теж була там вставлена в мур і теж була цінною пам'яткою української різьби XII ст. Анонімний автор цього допису зауважує: «А казали, що по зруйнуванні Михайлівського монастиря всі стародавні цінності з нього передали до «заповідника», яким є тепер київська Софія, а «заповідник» і зветься заповідником тому, що звідти нічого не можна взяти, все мусить там залишатися. А ось речі з заповідника опинилися в Москві, як «ценнейшия русския древности»!.. Робився висновок, що тут використано старий рецепт: «присипляти Україну і грабувати її» [23].

Та ж газета «Діло» 14 серпня 1938 р. вмістила велику статтю «Там, де стояв Золотобанний», де висвітлювала початок роботи новообраної Верховної Ради УРСР. Розпочиналася ця стаття коротким описом в публіцистичному стилі історичного місця, де раніше знаходився Михайлівський Золотоверхий монастир, і де не встигли збудувати «величезний будинок», а тому довелося відкрити засідання «вибранців українського народу» в театрі імені Франка. Прочитусмо фрагмент: «І надійшов час, коли українське сонце, що любило століттями відбиватися в подібних собі золотих банях Михайлівського монастиря, освітлювало тільки його руїни, хоч і не було воєнних подій. Зруйновано його на порох...» [29].

21 серпня 1938 р. у замітці львівської газети «Правда» «Сумно мовчали дзвони» читаємо наступне: «В 950-ліття хрещення Руси-України радісно заграли дзвони наших церков, тільки в колишнім золотоверхім Києві, столиці Наддніпрянської України не дзвонили дзвони тому, що там влада поганська, яка не признає Христової віри. Що большевицька влада поганська, вистане згадати тільки те, що зробили большевики за свого панування в Києві. Вони знесли Золотоверхий собор Михайлівського монастиря, збудований українським князем Святополком II у 1108 році; разом з Михайлівським собором знищено чудову дзвіницю і Трьохсвятительську церкву, побудовану теж ще року 1197 князем Рюриком Ростиславичем ... Були згадані й інші приклади руйнування храмів і зроблено висновок: «Та діється таке не тільки в Києві, але по всіх містах і селах Наддніпрянської України. Ось «свобода людського духа», яку обіцяли комуністи в «соціалістичній державі!» [28].

Отже, звернення до публікацій деяких українських періодичних видань міжвоєнного періоду, пов'язаних з руйнацією Михайлівського Золотоверхого монастиря, дає підстави стверджувати, що знесення цієї пам'ятки культури світового значення стало для свідомої української спільноти одним з найбільш резонансних актів вандалізму більшовицької влади. Таке ставлення можна побачити в тогочасній україномовній газетній періодиці на етнічних землях у складі Польщі, зокрема у львівських газетах. На противагу їхній виразно проукраїнській позиції, в періодиці УСРР проглядалася угодовська позиція, руйнація Михайлівського монастиря була позбавлена негативного контексту. Відповідні публікації в дусі більшовицьких настанов фактично пропагували нівелювання цінностей національних архітектурних традицій та значимості пам'яток сакральної архітектури.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, він повністю дотримується етичних норм, у тому числі неприпустимості плагіату, фальсифікації даних і подвійної публікації.

Список використаної літератури

1. Большевики руйнують Михайлівський собор. *Діло*. 1935. № 255. 25 вересня. С. 1.
2. Бриль М. Київ столичний. *Літературна газета*. 1934. № 26. 12 липня. С. 1.
3. Ганс Й. Найближчі завдання архітектури. *Літературна газета*. 1935. № 8. 24 лютого. С. 3.
4. Голованівський С. Фортеця української більшовицької культури. *Літературна газета*. 1935. № 26. 12 червня. С. 3.
5. Дегтярьов М. Г., Реутов А. В. Михайлівський Золотоверхий монастир. Київ: Техніка, 1997 р. 159 с.
6. Державний український музей. *Літературна газета*. 1937. № 21. 5 травня. С. 4.
7. Доля київських церков. *Діло*. 1937. № 230. 19 жовтня. С. 1–2. Підпис: Гл. Л.
8. Живі вогні. *Глобус*. 1929. № 9. С. 142. Підпис: Ш.
9. Івакін Г. Ю., Федорова Л. Д. Київський Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир. *Енциклопедія історії України*. Т. 4: Ка-Ком. Київ: Наукова думка, 2007. С. 267–271.
10. Качура А. Нащадок шпигуна. *Глобус*. 1934. № 6. С. 16–24.
11. КИІВ: Провідник. За ред. Ф. Ернста. НКО – УСРР. Всеукраїнська академія наук. Київ, 1930. 800 с.
12. Киридон А. Руйнування культових споруд (1920–1930-ті рр.): порушення традиційної ритмології простору. *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. 2013. № 22. С. 91–102.
13. Коренюк Ю. О. Мозаїки Михайлівського Золотоверхого собору: Каталог. Київ: АДЕФ-Україна, 2013. 204 с.
14. Коренюк Ю. Нові архівні матеріали з історії порятунку художнього ансамблю Михайлівського Золотоверхого собору. *Студії мистецтвознавчі*. 2012. № 2. С. 43–65.
15. Коренюк Ю. О. Сторінки давньої української історії та культури – втрачені і невідкриті. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Глобальні виклики майбутнього: причини стратегії та наслідки у науковій і спекулятивній перспективі»*. Київ, 21–22 жовтня 2021 р. С. 58–63.
16. Коренюк Ю., Шалінський І. Мистецька спадщина Михайлівського Золотоверхого собору та сучасність. *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2025. Вип. 21. Ч. 1. С. 142–156.
17. Костючок О. Урядовий центр у Києві (1934–1937): історія будівництва. *Студії мистецтвознавчі*. 2013. № 1–2. С. 103–113.
18. Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с.
19. Кот С., Коренюк Ю. Спадщина Михайлівського собору в Третяковській галереї: версії і документи. *Пам'ятки України*. 2004. Ч. 3. С. 2–19.
20. Кот С., Коренюк Ю. Михайлівські пам'ятки в російських музеях. *Пам'ятки України*. 1999. Ч. 1. С. 63–82.
21. Купченко В., Волкотруб Г. Міське планування в Києві у 1920–1930-х роках. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2003. Т. 10. С. 194–198.
22. Макаренко М. Красоти Києва. *Глобус*. 1926. № 12. С. 268–269.
23. Не тільки руйнують, але і грабують. *Діло*. 1938. № 176. 12 серпня. С. 7.
24. Перед збуренням Михайлівського монастиря в Києві. *Діло*. 1936. № 237. 21 жовтня. С. 6.
25. Руйнують Київ гірше татар. *Правда (Львів)*. 1937. № 43. 24 жовтня. С. 2.
26. Синтез трьох мистецтв. *Літературна газета*. 1935. № 59. 31 грудня. С. 4. Підпис: Ф. Б.
27. Січинський В. Руйнують Київ! З приводу звістки про руйнування Михайлівського собору. *Діло*. 1935. № 111. 1 травня. С. 1–2.
28. Сумно мовчали дзвони. *Правда (Львів)*. 1938. № 34. 21 серпня. С. 2.
29. Там де стояв Золотобанний. *Діло*. 1938. № 178. 14 серпня. С. 4.
30. Шумов В. Пам'ятники старовини. *Літературна газета*. 1940. № 35. 2 серпня. С. 4.
31. Ще про Михайлівський собор у Києві. *Діло*. 1935. № 114. 4 травня. С. 2.

V. H. GRINCHENKO, PhD in History,
Associate Professor of the Department of History of Ukraine and World History
e-mail: grvi63@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2852-3650>
Central Ukrainian State University named after Volodymyr Vynnychenko
St. Shevchenko, 1, Kropyvnytskyi, 25000, Ukraine

THE DESTRUCTION OF THE ST. MICHAEL'S GOLDEN-DOMED MONASTERY AS COVERED BY SOME UKRAINIAN PERIODICALS OF THE INTERWAR PERIOD

Purpose of the study. To consider and analyse diverse materials about the destruction by the Soviet authorities of the unique architectural complex of Kyiv – the St. Michael's Golden-Domed Monastery, as published on the pages of some Ukrainian periodicals published in Soviet Ukraine and beyond during the interwar period – mainly in the 1930s.

Research methodology. The principles of historicism and objectivity were applied. Descriptive, comparative-historical, and historical-critical methods were used.

Scientific novelty. The materials presented in this publication can serve as a certain addition to the coverage of state anti-religious policy in Soviet Ukraine, in the part of it that concerned the closure and destruction of religious buildings, in particular, prominent historical and artistic monuments of world importance.

Conclusions. The demolition of the St. Michael's Golden-Domed Monastery became for the conscious Ukrainian community one of the most resonant acts of vandalism by the Bolshevik government. This attitude can be seen in the Ukrainian-language newspaper periodicals of that time in the ethnic lands that were part of Poland, in particular in the Lviv newspapers. In contrast to their clearly pro-Ukrainian position, the servile position was visible in the periodicals of the Ukrainian SSR, where the destruction of the St. Michael's Monastery was deprived of a negative context. The corresponding publications in the spirit of Bolshevik guidelines actually promoted the invalidation of the values of national architectural traditions and the significance of monuments of sacral architecture.

Keywords: *destruction, St. Michael's Golden-Domed Monastery, Ukrainian periodicals, interwar period, 1930s.*

Conflict of interest

The author declares that there is no conflict of interest regarding the publication of this manuscript. In addition, the author fully complies with ethical standards, including the inadmissibility of plagiarism, data falsification, and duplicate publication.

References

1. The Bolsheviks destroying the St. Michael's Cathedral. *Dilo*. 1935. No. 255. September 25. P. 1 (in Ukrainian)
2. Bryl M. Kyiv Stolychnyi. *Literaturna Hazeta*. 1934. No. 26. July 12. P. 1 (in Ukrainian)
3. Hans J. The Immediate Tasks of Architecture. *Literaturna Hazeta*. 1935. No. 8. February 24. P. 3 (in Ukrainian)
4. Golovanivsky S. Fortress of Ukrainian Bolshevik Culture. *Literaturna Hazeta*. 1935. No. 26. June 12. P. 3 (in Ukrainian)
5. Degtyarev M. G., Reutov A. V. (1997). St. Michael's Golden-Domed Monastery. Kyiv: Technika. 159 pp. (in Ukrainian)
6. State Ukrainian Museum. *Literaturna Hazeta*. 1937. No. 21. May 5. P. 4 (in Ukrainian)
7. The fate of the Kyiv churches. *Dilo*. 1937. No. 230. October 19. P. 1–2. Signature: Ch. L. (in Ukrainian)
8. Living lights. *Globus*. 1929. No. 9. P. 142. Signature: Sh. (in Ukrainian)

9. Ivakin G. Yu., Fedorova L. D. (2007) Kyiv St. Michael's Golden-Domed Monastery. *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Vol. 4: Ка-Ком. Kyiv: Naukova Dumka, P. 267–271 (in Ukrainian)
10. Kachura A. The Descendant of a Spy. *Globus*. 1934. No. 6. P. 16–24 (in Ukrainian)
11. KYIV: Guide (1930). Edited by F. Ernst. PCE – USSR. All-Ukrainian Academy of Sciences. Kyiv. 800 pp. (in Ukrainian)
12. Kyrydon A. (2013). Destruction of religious buildings (1920–1930s): violation of the traditional rhythmology of space. *Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches*. No. 22. P. 91–102 (in Ukrainian)
13. Korenyuk Yu. O. (2013). Mosaics of the St. Michael's Golden-Domed Cathedral: Catalog. Kyiv: ADEF-Ukraine. 204 pp. (in Ukrainian)
14. Korenyuk Yu. (2012). New archival materials on the history of the rescue of the artistic ensemble of the St. Michael's Golden-Domed Cathedral. *Art Studies*. No. 2. P. 43–65 (in Ukrainian)
15. Korenyuk Yu. O. (2021). Pages of ancient Ukrainian history and culture – lost and undiscovered. *Proceedings of the international scientific and practical conference "Global challenges of the future: causes of strategy and consequences in a scientific and speculative perspective"*. Kyiv, October 21–22. P. 58–63 (in Ukrainian)
16. Korenyuk Yu., Shalinsky I. (2025). The artistic heritage of the St. Michael's Golden-Domed Cathedral and modernity. *Art culture. Current problems*. Issue 21. Part 1. P. 142–156 (in Ukrainian)
17. Kostyuchok O. (2013). Government center in Kyiv (1934–1937): history of construction. *Art studies*. No. 1–2. P. 103–113 (in Ukrainian)
18. Kot S. (2020). Return and restitution of cultural values in the political and cultural life of Ukraine (XX – early XXI centuries): monograph. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine. 1020 pp. (in Ukrainian)
19. Kot S., Koreniuk Yu. (2004). The legacy of the St. Michael's Cathedral in the Tretyakov Gallery: versions and documents. *Monuments of Ukraine*. Part 3. P. 2–19 (in Ukrainian)
20. Kot S., Koreniuk Yu. (1999). St. Michael's monuments in Russian museums. *Monuments of Ukraine*. Part 1. P. 63–82 (in Ukrainian)
21. Kupchenko V., Volkotrub G. (2003). Urban planning in Kyiv in the 1920s – 1930s. *Studies in archival science and document science*. Vol. 10. P. 194–198 (in Ukrainian)
22. Makarenko M. The beauties of Kyiv. *Globus*. 1926. No. 12. P. 268–269 (in Ukrainian)
23. Not merely destroying, but also robbing. *Dilo*. 1938. No. 176. August 12. P. 7 (in Ukrainian)
24. Before the destruction of the St. Michael's Monastery in Kyiv. *Dilo*. 1936. No. 237. October 21. P. 6 (in Ukrainian)
25. They are destroying Kyiv worse than the Tatars. *Pravda (Lviv)*. 1937. No 43. October 24. P. 2 (in Ukrainian)
26. Synthesis of three arts. *Literaturna gazeta*. 1935. No. 59. December 31. P. 4. Signature: F. B. (in Ukrainian)
27. Sichinsky V. They are destroying Kyiv! On the news of the destruction of the St. Michael's Cathedral. *Dilo*. 1935. No. 111. May 1. P. 1–2 (in Ukrainian)
28. The bells were mournfully silent. *Pravda (Lviv)*. 1938. No. 34. August 21. P. 2 (in Ukrainian)
29. Where the Golden Cupolas stood. *Dilo*. 1938. No. 178. August 14. P. 4 (in Ukrainian)
30. Shumov V. Monuments of antiquity. *Literaturna Hazeta*. 1940. No. 35. August 2. P. 4 (in Ukrainian)
31. More about the St. Michael's Cathedral in Kyiv. *Dilo*. 1935. No. 114. May 4. P. 2 (in Ukrainian)

Текст надійшов до редакції 21.08.2025. / The text was received by the editors 21.08.2025.

Текст затверджено до друку 28.09.2025. / The text is recommended for printing 28.09.2025.

Текст опубліковано 30.12.2025. / The text was published on 30.12.2025.